

Podoby boha Dionýsa v české literatuře první poloviny 20. století

— Zofia Tarajło-Lipowska —

Dionýsos, tak jak jej chápe nietzscheovská filozofie, se objevuje u mnoha českých spisovatelů období konce 19. a začátku 20. století. Nietzscheovské vyzdvihování velkého a hrdinského starověku nad trpělivé křesťanství je přítomné ve tvorbě Josefa Svatopluka Machara. V prvních dvou částech cyklu *Svědómím věků* s tituly *V záři helénského slunce* (1906) a *Jed z Judey* (1906) Machar představuje po vzoru Nietzscheho starověké Řecko a Řím nejen jako počátek lidské civilizace, ale zároveň jako její vrchol, zatímco příchod křesťanství hodnotí jako úpadek. Podobné názory najdeme i v Macharově publicistice, například ve sbírce esejů *Antika a křesťanství* (1930). V básnickém cyklu *V záři helénského slunce* v básni „Kynik“ Machar opěvuje cynika Menippe, jehož postoj k životu lze z dnešního hlediska nazvat dionýským. Dionýské téma se objevuje v Macharově básni „Marseillské víno“, která sleduje anakreontické formy v české literatuře, ovšem s příměsí hořkosti, která je pro básníka typická. Když lyrický subjekt prolévá hrdlem *krév* marseilleského vinného keře, rozjímá o smutném konci římské civilizace.

Neopohanství spočívající v oslavě starověku, který si dovedl vážit skutečného života, oproti truchlícímu křesťanství, šířila v českých

intelektuálních kruzích mimo jiné také poezie a básně v próze od Pierra Louýse. Volal v nich po sexuální svobodě, oslavoval erotiku a kult satana. Jeho vliv se odráží v rané sbírce Stanislava Kostky Neumanna *Satanova sláva mezi námi* (1897). Ze stejného období pochází další Neumannova sbírka *Jsem apoštol nového žití* (1896), ve které básník oslavuje opojné radosti života:

Jsem drsný Faun lesů, mučený vášní a vztekem,
 žíznivé hrdlo vzpínám po vilném polibku ženy,
 smích dnů procitlých vítám po noci probdělé skřekem,
 a moje doupě, kde orgií skvrny schnou, krvavě rudé má stěny.
 (Neumann 1896a: 17)

V básni „Svaté pokušení“, která pochází z Neumannovy sbírky *Apostrofy hrdé a vášnivé* (1896), se lyrickým subjektem stává sám Dionýsos, který proti trnitě cestě utrpení a askeze staví prožitě milostné rozkoše:

Svůj thyrus divoký já nezaměním PANE
 za metlu askese a cesty trním stlané.
 Ve tmavém vlasu mém, hle, růží visí krev
 a víno divé lásky liju číší stem.
 Já pro tvé chrámy, PANE, příliš zpupný jsem.
 V mém království dnes šílí bacchantický zpěv,
 pro přívál polibků já nemám kdy ku pláči,
 spletená těla naše k rozkoši se stáčí,
 hlas připozděné doby nechci, aby zněl.
 Pak ať již připlazí se NUDA, SMUTEK, ŽEL!
 (Neumann 1896b: 12)

Tematika, která se odvolává na vitalismus po vzoru Nietzscheho, spojená s dionýskou interpretací antické kultury, se objevuje mimo jiné ve verších dekadenta Jiřího Karáska ze Lvovic, a to vedle zdánlivě protikladných témat rozkladu organické hmoty, slabosti, nemoci a smrti. Ve sbírce básní *Sodoma. Kniha pohanská* (1895) představuje Karásek starověk jako období dionýského opojení, výjimečné smyslnosti a zvláštních erotických zkušeností a netají se tím, že jde především o city a zkušenosti homosexuální.

Dionýský je do jisté míry celý vitalistický proud, který byl reakcí na dekadentní pocity únavy a splínu a který zdůrazňoval smyslnost, tělesnost, blízký kontakt s přírodou. Tento prvek můžeme vidět zvláště

v přírodní a milostné lyrice tohoto období, například ve sbírce Fráni Šrámka *Splav* (1916) nebo v *Knize lesů, vod a strání* (1914) Stanislava Kostky Neumanna. Nejsou to však výzvy k opojným zábavám, ale k plnému prožívání kontaktu s přírodou nebo k apoteóze erotických zážitků v kontrastu k měšťácké dvojí morálce. V tomto smyslu je dionýský také František Gellner, který ve stylu lidového popěvku nebo kabaretního kupletu sarkasticky portrétuje ubohé životní radovánky městského proletariátu ve sbírce *Radosti života* (1903).

Avšak přeneše-li se bezstarostná radost ze života, erotického a alkoholického opojení do tehdejších životních vzorců, okamžitě nabývá negativní konotaci. Vilém Mrštík v románu *Santa Lucia* (1893) představuje tragický osud mladého Jiřího Jordána, který z Brna přišel studovat do Prahy a byl okouzlen nejen městem, které je tu přirovnáno ke svůdné kurtizáně, ale také půvaby mladých servírek z okolních vináren. Schopný a citlivý mladík je tu typickou *dionýskou postavou*, neboli hrdinou, který směřuje k *apollonskému osvícení*, má v tomto směru dobré úmysly, ale je sveden pokušením a špatným příkladem svých kolegů a nakonec se sám zničí. V Mrštíkově románu *Pohádka máje* (1892), který je pojat jako paralelní (nebo spíše komplementární) k *Santa Lucii*, vede student Ríša v Praze podobně zhoubný život jako Jordán, ale své negativní sklony přemůže, protože ho zachrání láska k mladičké nevinné venkovské dívce Helence. V obou románech je dionýský životní postoj zobrazen jako negativní, převládá v něm nezodpovědná zábava nad rozvážností, moudrostí a stabilitou.

Několikrát se však bůh Dionýsos stává literární postavou symbolizující životní názory či postoje, které autor otevřeně sdílí nebo skrývá, popř. i nesdílí, postavu Dionýsa jako ztělesnění určitého postoje však zná a uctívá, tedy chápe ji polemicky. Z okruhu přátel již zmiňovaného Karáska ze Lvovic pocházel Václav Krška, autor prózy *Dionýsos s růží* (1925), kterou on sám nazval romanetem a věnoval ji právě Karáskovi. Růže byla, podobně jako thyrsos (hůl ovinutá břechtanem a vinnými listy, šiškami a pentlemi), atributem boha Dionýsa ve výtvarném zpodobení. Krška ji interpretuje jako symbol lásky, která je v jeho pojetí nejdůležitější součástí dionýského kultu. Hlavní funkcí textu, jeho *sémantickým gestem*, je tady literární vyjádření lásky, především lásky fyzické, smyslnosti a orgiastičnosti. Svět díla je zabydlen řeckými bohy a lidmi, kteří žijí vedle nich, a bůh Dionýsos je v tomto světě ztělesněním veškeré lásky, včetně homosexuální. Takovou lásku Dionýsos chová ke svému druhovi Ampelosovi, který umírá po útoku běsnícího býka, což uvrhá Dionýsa do nejhlubšího žalu. Dionýsos pak tento cit

přenáší na svou pozdější manželku Ariadnu. Romaneto *Dionýsos s růží* je experimentální próza, která využívá mytologické postavy a motivy, text tvoří výkřiky, rozkazovací věty, jednočlenné věty tvořené podmětem, který je rozvíjen přívlasky. Vyznění díla kolísá od entuziastického nadšení, téměř extáze až k nářku, žalu a smutku, který však rychle ustupuje dalšímu vyznání lásky k životu.

Jednou z nejvýraznějších dějových linií tohoto díla je vzpoura starověkých žen, které opouštějí své muže, námořníky, pastýře, rolníky či kupce, aby odešly za Dionýsem, který tu zosobňuje fyzickou rozkoš. Obě znesvářené strany Dionýsos usmiřuje v období velkých dionýsií. Scénu smíření žen a mužů můžeme vnímat jako *hymnus* na oslavu dionýského pojetí života:

Rozbijte sudy a urážejte pípy, strásejte uzralé ovoce a opékejte jehňata nad ohnisky! V mělčinách vyplouvají ryby a obětní zvčř sama přichází! Kvasem se zastírá zármutek a vínem hněv a láskou toužení! Hurtem k útokům lásky, pár k páru! Milovníci k nasycení! Ve svatební noci se rozžihá milostný nápev fléten, nadměte se nad dudami a třístejte do bubnů! Syrinx zvučí! Deštěm kastanět, které jsou burčující a hudláním cymbálů, věčně broukajících! K slávě života! K hostině! V objetí! V opilost! K rozkoším! K činům! K hýření! Vpřed!

(Krška 1932: 136–137)

Z hlediska stylu uměleckého jazyka, ne však ideového vyznění, se Krškovu románu podobá dílo Františka Václava Kříže *Dionýsos* z diptychu *Dionýsos a satyr* (1928). Tento méně známý autor bývá řazen do okruhu meziválečných ruralistů, kteří výrazně deklarovali svůj křesťanský světonázor. Diptych *Dionýsos a satyr* je náladová poetická próza, blízká biblické či kazatelské rétorice, zvláště díky četným vznešeným invokacím. Osu kompozice tvoří rozhovor lyrického subjektu s bohem Dionýsem, který opustil slunnou Helladu a toulá se inkognito po severní Evropě, tedy taktéž po Čechách. Dionýsos je tu vlastně vytržen ze svého pohanského starověkého prostředí, zmiňuje se o evangeliu a zajímá se o Ježíše z Nazaretu. Názory, které vyjadřuje, jsou rozvážené, vyvážené – svým obsahem spíše apollinské než dionýské. Ideou díla je patrně zdůraznit potřebu doplnění příliš jednostranného křesťanského světonázoru o dionýský prvek čili o radost ze života, která je chápána jako potěšení ze sexuálního života. Autor kritizuje pruderii a dvojí morálku tehdejších křesťanů:

Směji se muži, jenž chce jíti sám a pohrdají ženou v sebe uzavřenou. Neproklínají-li však vášně a nejmenují-li jí hanebností a hříchem? Děsí se jména rozkoše jako dábelství, ač se jí oddávají. Ó, směšnosti těchto zvířátek, pyšnicích se studem, zmatených a skrývajících svou neklamnou věčnou nahost. Ve své bezradnosti (pištitce žalostně) pobíhají v té kleci vášní, ale u každého východu zavrou (ó, rychle!) oči, aby snad nemusili jí přec opustiti. (Kříž 1928: 11)

Myšlenka *křesťanského Dionýsa*, který doplní trpící křesťanstvo o sexuální potěšení, což také pozvedne pozici ženy, odpovídá úloze, kterou si zadal autor ve své tvorbě. Pro meziválečnou tvorbu Františka Václava Kříže bylo charakteristické sladčování starověkých názorů s křesťanstvím (Hájková 1993) – po vzoru Tomáše Akvinského, ovšem v novější době.

Rudolf Medek byl z legionářských autorů tím, kdo nejdůsledněji patetizoval tematiku první světové války, kterou například Jaroslav Hašek, spisovatel do značné míry *dionýský*, demaskoval a pojímal jako satiru. Medek je však také autorem krátké povídky „Voják a bůh Dionýsos“ (1925). Vypravěč v první osobě, důstojník československých legií, které táboří na Kavkaze, se po únavném a horkém dnu vrací na ubikaci a s radostí přijímá uslechtilé víno, které mu nalijí na terase. Pronáší přípitek bohu Dionýsovi, dárci tohoto vynikajícího nápoje. Ze všech starověkých bohů si váží jedině Dionýsa, v ostatních vidí odsouzené postavy:

Nuže, na tvoje zdraví, Dionyse! Jediný z ostatních svárlivých, zákeřnických, nudných bohů, jenž jsi tu zbyl! Veselý, moudrý, radostný a krásný bože, bože úsměvu a rozkoše, bože radosti a odvahy! Jak je nudný vedle tebe plavý a umdlený, apoštolisující Foibos Apollon! Jak nečestná a zvrhlá je Afrodita, rozjitřená a žravé pohlaví – a nic víc, jaká matrona je Hera a jaká sufražetka Pallas Athénská! A všichni ostatní, i s chlípným dědkem Diem! jaká sebranka!
(Medek 1931: 10)

Před znaveným a vínem opojeným vypravěčem se náhle zjeví bůh Dionýsos a udílí mu rady. Doporučuje mu především, aby se radoval ze života, z lásky k ženě, k vlasti a k přírodě, a také aby na každodenní starosti reagoval s úsměvem. Dionýsos (byť je jeho postava pouhé vidění) nakonec varuje před nadměrným holdováním kavkazskému vínu, ve kterém se skrývá „sladko-hořký Prométheův smutek, věčná

metafyzická vzpoura“ – člověk však nemá žít ve vzpouře, ale ve věčné naději na lepší zítřek. Tento takzvaný Dionýsos tedy odporuje sám sobě, protože volá po umírněnosti při konzumaci ušlechtilého nápoje, a tak není ani tak bohem, ale spíše mudrcem, který uděluje rady spíše *apollinské* (přestože ve výše uvedeném úryvku vyjadřuje k Apollonovi odpor). Jeho rady jsou tak v souladu s křesťanskou naukou.

Bůh Dionýsos jako satirická postava, která coby *boží ruka* zasahuje do představení a obrací děj *na pravou míru*, a vyznačuje se tedy jakousi vyváženou (také apollinskou?) moudrostí, se objevuje ve scénické revue pod názvem *Osel a stín* (1933) Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Autorská dvojice tady využívá humor do značné míry *dadaistický*, který je cílem sám o sobě, přesto bylo toto představení později označeno za nejodvážnější politickou satiru pražského Osvobozeného divadla. Drama *Osel a stín* je založeno na známé a často používané anekdotě o sporu, komu patří stín, který vrhá najatý osel, a jestli je za používání tohoto stínu třeba platit. Tato příhoda je známa už od Lúkiána ze Samostaty, objevuje se v Ezopových bajkách a patří mezi topoi evropské rétoriky či publicistiky jako příklad absurdního soudního sporu.

Skutečnost, že se řecký bůh Dionýsos takto objevuje jako literární postava, jistě souvisí s důkladným klasickým vzděláním meziválečných autorů, i když aktualizace této postavy v první polovině 20. století není, jak je zřejmé, věrnou reprodukcí starověkého charakteru, a autoři se ani nedrží jeho původního poslání. Je však důležité, že se Dionýsos objevuje u spisovatelů různých ideových linií: dědic dekadentních názorů na antiku Václav Krška,¹ křesťanský ruralista František Václav Kříž, masarykovec Rudolf Medek a humoristická dvojice z okruhu levicových umělců Jan Werich a Jiří Voskovec. Je možné také říci, že se podle spisovatelových názorů nebo kompozičních požadavků Dionýsos převtěluje do trojí podoby nebo variant těchto podob: Dionýsa orgiastického, Dionýsa katolického nebo Dionýsa apollinského.

Nejpřesvědčivěji působí verze Dionýsa orgiastického, kterou rozvíjí také sbírka erotické poezie Františka Halase *Thyrsos* (1932). Útlá knížka vyšla v Praze jako soukromý tisk v omezeném počtu 138 číslovaných exemplářů, ilustrovaných Jindřichem Štyrským. Poté byla na přání spisovatele a jeho dědiců zamlčena a až po 70 letech uveřejněna v nakladatelství Pavla Primuse v Praze (dostupná je i na internetu,

1 Reflexi tvorby Václava Kršky obsahuje kniha Martina C. Putny (2006). Autorka článku neměla příležitost seznámit se s danou publikací, protože do Wrocławu se české knihy dostávají se zpožděním (viz Tarajło-Lipowska 2010).

Halas 1932). Dionýsův atribut thyrsos je míněn zřejmě falicky a sbírka také v podobě jiných narážek na kozoroha směřuje k velice směle vyjádřené erotické vášni, přetvořené Halasovým poetickým nadáním na básnické texty. Toto použití dionýského symbolu pokračuje u Kršky, který vyjadřuje pochvalu zralé a rozvinuté erotiky v jejím hédonistickém a perverzním smyslu, aniž by k ní však započítal homoerotiku, aspoň v gay vydání (i když jedna z Halasových básní pojednává o erotických hrátkách dvou nedospělých dívek).

Mezi těmito analogiemi a literárními motivy se proplétá tematický prvek, který není snadné vystopovat, i když ho lze najít v pozadí literárního využití dionýské tematiky (což by mohlo u některých autorů znamenat zároveň úmysl, jakož i podvědomí). Zmíněným prvkem je Nietzscheovo univerzalistické pojetí boha a lásky, které v dalších koncepcích jeho pokračovatelů vyústilo do požadavku lásky bez rozlišení pohlaví, což v pozemských podmínkách znamenalo bisexualitu – podobně v řeckých mýtech byl bisexuální i Dionýsos (zdůrazňuje to Krška, homosexualita řecké kultury je samozřejmá u Karáska).

Druhý názorový prvek, který má nietzscheovský původ a který se objevuje i v jiných filozofických systémech nebo historických hypotézách, je ztotožňování řeckého Dionýsa s křesťanským Kristem,² nebo opačně, ale do jisté míry blízké chápání obou jako členů, které se doplňují: Dionýsos by měl chladného, asketického a přeidealizovaného křesťanského boha zlidštit (tento projekt obsahuje próza F. V. Kříže, do jisté míry i připomínaná Medkova povídka).

2 V polské literatuře tohoto období je postavou ztotožňující Dionýsa a Krista pasterz (pastýř) z opery Jaroslawa Iwaszkiewiczze a Karola Szymanowského *Król Roger* (Král Roger, 1918), která pochází z doby okouzlení umělců Nietzschem. Drama zdůrazňuje nejen Kristovu lásku pastýře k lidem, ale i jeho fyzickou krásu a lásku ke konkrétnímu člověku, což mělo zrcadlit stav ducha obou umělců, do sebe zamilovaných. Autoři opery záměrně umístili děj do prostředí, které není spojeno s konkrétním náboženstvím, ale týká se jakési synkretické náboženské víry. Akce opakuje z mnoha kultur známý mýtus příchodu proroka (pastýře), který přesvědčí ostatní, že pravým prorokem je on a mocí své hyperbolicky absolutizující lásky ovládne i krále Rogera. Vítězství pastýře doprovodí východ slunce. (Szymanowského opera na Iwaszkiewiczzovo libreto byla naposledy provedena ve Varšavě v roce 2000 a ve Wrocławu v roce 2007 režisérem Mariuszem Trelińským). Podle mnoha interpretů se naráží na kult solárního boha Mithry, který se objevoval do 4. století n. l., zvláště v Malé Asii, a měl být pokračovatelem starověku a zároveň předchůdcem křesťanství. Jak víme, mithraismus je úzce spojený se zoroastrismem čili zarathustrismem, jímž byl fascinován Nietzsche.

Prameny

HALAS, František

1932 *Thyrsos*, <http://www.docstoc.com/docs/1480265/FRANTI%C5%AoEK-PALAS--Thyrsos> [přístup 31. 10. 2010]

KRŠKA, Václav

1932 *Dionýsos s růží* (Hranice: Josef Hladký)

KŘÍŽ, František Václav

1928 *Dionýsos a satyr* (Brno: Stanislav Kočí)

MEDEK, Rudolf

1931 *Voják a bůh Dionýsos* (Praha: Jos. R. Vilímek) [1925]

NEUMANN, Stanislav Kostka

1896a *Jsem apoštol nového žití a žádné se nelekám rány, jsem rytíř nového Grálu, jsem rytíř bez bázně i hany* (Praha: Knihovna Moderní revue)

1896b *Apostrofy hrdé a vášnivě* (Praha: Knihovna Moderní revue)

Literatura

HÁJKOVÁ, Alena

1993 „František V. Kříž“, in Vladimír Forst (red.): *Lexikon české literatury 2/II. K–L* (Praha: Academia), s. 1024–1025

PELC, Jaromír

1982 *Žpráva o Osvobozeném divadle* (Praha: Práce)

PUTNA, Martin C.

2006 *Řecké nebe nad námi aneb Antický košík* (Praha: Academia)

TARAJŁO-LIPOWSKA, Zofia

2010 „Vratislavská bohémistika – tradice, přítomnost a budoucnost“, in Marek Haľub, Anna Mańko-Matysiak (red.): *Śląska Republika Uczonych = Schlesische Gelehrtenrepublik = Slezská vědecká obec 3* (Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT/Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe), s. 335–345

Forms of the god Dionysus in Czech literature of early 20th century

Nietzschean elevation of the great and heroic antiquity over Christianity based on suffering is present in the work of Josef Svatopluk Machar, Stanislav Kostka Neumann and Jiří Karásek ze Lvovic. The Greek god Dionysus appears as a literary character in the works of several Czech writers during the interwar period in three forms: as an orgiastic Dionysus, Dionysus close to the Catholic worldview, and even an “Apollonian” Dionysus. The most convincing is the appearance of the orgiastic Dionysus, which is also promoted by the collection of erotic poems *Thyrsoi* by František Halas.

Keywords

Greek god Dionysus, Nietzschean philosophy, the interwar period in the Czech literature, Josef Svatopluk Machar, Stanislav Kostka Neumann, Jiří Karásek ze Lvovic